

С. Г. Коваленко, к.б.н., доцент,

О. Ю. Бондаренко, к.б.н., доцент,

Т. В. Васильєва, к.б.н., доцент,

В. В. Немерцалов, к.б.н., доцент,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, кафедра ботаніки,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна, e-mail: tvas@ukr.net

СКАРБИ ГЕРБАРІЮ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА (MSUD). ЕКСИКАТИ З «FLORA ROSSICA»

Проаналізовані 4 випуски ексікат, зібраних у кінці XIX ст. переважно у північних областях тодішньої Росії, які зберігаються у гербарії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вони представлені 192 видами (195 екз.), які належать до 159 родів, 63 родин, 4 класів, 3 відділів (за системою А. Л. Тахтаджяна). На основі систематичного аналізу виділені провідні родини: Роасеae, Сурегасеae, Астерасеae, Brassicaseae, Сагуорфилласеae, Fabaceae, Lamiaceae, Нуасінтасеae, Орхідасеae, Ранункуласеae, а також найкрупніші роди *Carex* (11 в.), *Saxifraga* (4 в.), *Astragalus*, *Trifolium*, *Gentiana*, *Dentaria* (по 3 в.). З 53 колекторів найбільше зборів належать К. Купфферу, М. Цингеру, Г. Вестбергу. Є збори випускників Новоросійського університету: І. Акінфієва та В. Хмелевського та інших видатних дослідників. Найбільше зразків зібрано у Ліфляндії, Псковській губернії та Польщі.

Ключові слова: гербарій; ексікати; аналіз; колектори; місцезростання

Ексікати (лат., *exsiccata* – висушений) – це серії гербарних зразків різних таксонів рослин та грибів, що ретельно визначені і мають стандартні типографські етикетки із зазначенням назви. Широко застосовувались вони в кінці XIX – на початку XX ст. для обміну між ботанічними установами та окремими зацікавленими особами [1]. Як і літературні джерела, ексікати обов'язково цитувались у монографічних виданнях, як наприклад, «Flora Rossica», «Flora Orientalis» «Флора УРСР» [11]. Вже у другій половині XX ст. їх видання скоротилось до мінімуму, тому ті, що збереглися, мають велике наукове значення.

У гербарії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (MSUD), який отримав статус «національного надбаня» у 2004 р., зберігаються іменні колекції Е. Е. Ліндеманна, Й. К. Пачоського, П. Шестерикова, Г. Й. Потапенка та ін., а також збори дослідників з різних куточків земної кулі [4]. Створення гербарію почалось одночасно із заснуванням Новоросійського університету в 1865 р., у якому тоді ж було створено кафедру ботаніки з ботанічним кабінетом (гербарієм). Усі події революції та двох воєн наклали свій відбиток і на гербарій. Як свідчать очевидці, під час Другої світової війни частину гербарію було вивезено до Бухаресту (Румунія), звідки вона повернулась вже після перемоги.

При аналізі гербарної колекції MSUD у двох папках було виявлено невідомі раніш збори, де зберігалися 195 гербарних аркушів, які належали до чотирьох випусків (Fasticulus I – IV). За формою представлення матеріалу вважаємо, що це ексикати.

Метою роботи було дослідження ексикатів, які зберігаються у гербарії ОНУ MSUD.

Матеріали та методи дослідження

Усі аркуші пронумеровані, але список складений безсистемно. Напевне, їх було 200 (по 50 у кожному випуску), але не всі збереглися. На кожній етикетці (рис. 1) вказано назву рослини латиною (без згадування родини), а також російською, її синоніми і представленість у монографіях П. Палласа, К. Ледебура, П. Буасье, І. Шмальгаузена, місце і час збору, прізвище колектора. Дати збору рослин у латинській та російській частинах етикетки відрізняються на 12 діб (тобто за юліанським і григоріанським календарем).

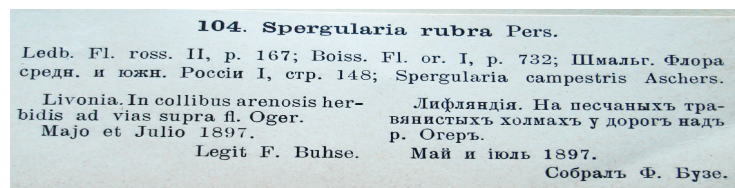

Рис. 1. Зразок етикетки ексикату

Назви багатьох рослин на етикетках наведені згідно номенклатури кінця XIX ст., як наприклад, *Girgenzonia oppositiflora* Gensl., *Triodia decumbens* P. de B. або *Swertia perennis* L.

Результати досліджень та їх обговорення

Проведений аналіз рослин дозволив визначити 192 види, що належать до 159 родів, 63 родин, 4 класів, 3 відділів за системою А. Л. Тахтаджяна [8, 12]. Їх систематичний спектр наведено у таблиці 1.

Найбільше видів належить до відділу Magnoliophyta, відношення Magnoliopsida до Liliopsida складає 1,8:1. Відділи Lycopodiophyta та Polypodiophyta представлені відповідно 4 та 5 видами.

З таблиці видно, що провідні родини цієї вибірки флори розташовані у такому порядку: Poaceae, Cyperaceae, Asteraceae, Brassicaceae, Caryophyllaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Nymphaeaceae, Orchidaceae, Ranunculaceae. Одновидових родин – 34. Порядок розташування перших трьох провідних родин свідчить про те, що збори рослин проводились переважно у північній частині Євразії, для якої і характерно, як вказує О. І. Толмачев [9], переважання саме злаків та осок. Аналіз місцезростань підтвердив це припущення.

Таблиця 1

Систематичний спектр проаналізованих рослин

Клас, родина	Кількість	
	родів	видів
Lycopodiopsida		
Isoetaceae	1	1
Lycopodiaceae	2	3
Polypodiopsida		
Aspidiaceae	1	1
Aspleniaceae	1	1
Athyraceae	1	1
Ophioglossaceae	1	1
Polypodiaceae	1	1
Magnoliopsida		
Aceraceae	1	2
Apiaceae	3	3
Asclepiadaceae	1	1
Asteraceae	11	13
Boraginaceae	4	4
Brassicaceae	10	12
Campanulaceae	2	2
Caryophyllaceae	9	9
Cornaceae	1	1
Corylaceae	1	1
Crassulaceae	1	1
Cucurbitaceae	1	1
Dipsacaceae	2	2
Droseraceae	2	3
Ericaceae	1	1
Fabaceae	5	9
Gentianaceae	3	5
Grossulariaceae	1	1
Hypericaceae	1	1
Lamiaceae	6	6
Limoniaceae	2	2
Linaceae	2	2
Lobeliaceae	1	1
Menispermaceae	1	1
Myrtaceae	1	1
Oxalidaceae	1	1
Papaveraceae	1	1
Plantaginaceae	1	1
Primulaceae	4	4
Ranunculaceae	5	5
Rhamnaceae	1	1
Rosaceae	1	1
Rubiaceae	2	2
Salicaceae	1	2
Santalaceae	1	1
Saxifragaceae	1	4
Scrophulariaceae	2	3
Sparganiaceae	1	1
Vaccinaceae	1	1
Valerianaceae	1	1
Violaceae	1	2
Liliopsida		
Alliaceae	1	1
Asparagaceae	1	1
Convallariaceae	1	1
Cyperaceae	7	19
Hyacinthaceae	4	5
Iridaceae	1	2
Juncaceae	2	2
Juncaginaceae	1	1
Lemnaceae	1	1
Liliaceae	1	1
Orchidaceae	5	5
Poaceae	20	23
Potamogetonaceae	1	1
Trilliaceae	1	1

Найкрупнішим є рід *Carex*, представлений 11 видами. До роду *Saxifraga* належать 4 види. По три види включають 4 роди: *Astragalus*, *Trifolium*, *Gentiana*, *Dentaria*. 15 родів представлені двома видами: *Bromus*, *Deschampsia*, *Festuca*, *Holcus* (Poaceae), *Crocus* (Iridaceae), *Scilla* (Hyacinthaceae), *Eriophorum* (Cyperaceae), *Viola* (Violaceae), *Melampyrum* (Scrophulariaceae), *Salix* (Salicaceae), *Drosera* (Droseraceae), *Artemisia*, *Helichrysum* (Asteraceae), *Acer* (Aceraceae), *Lycopodium* (Lycopodiaceae). 132 роди є одновидовими.

Рослини зібрані, в основному, у 1897 р. Є лише декілька аркушів, датованих 1894 та 1895 рр. Серед колекторів гербарію 53 прізвища, причому є випадки, коли декілька дослідників проводили збори в одному місці або один дослідник – у різних місцях (табл. 2).

Таблиця 2

Колектори та місця збору рослин

Колектор	Місце збору	К-ть га.*
К. Купффер	Ліфляндія	24
М. Цингер	Київська, Тульська, Чернігівська губ., Польща, Ліфляндія	14
Г. Вестберг	Київська губ., Ліфляндія	12
Н. Пурінг	Псковська губ., Польща	8
П. Наливайко	Харківська губ.	8
В. Шохін	Фінляндія	8
В. Андреев	Крим, Псковська губ.	7
Н. Десулаві	Кавказ	7
А. Ракочі	Чернігівська губ.	7
Ф. Бузе	Ліфляндія	6
І. Ширяєвський	Курська, Тамбовська губ.	6
О. Петунніков	Московська, Астраханська губ.	5
С. Федосеев	Херсонська губ., Курляндія	5
В. Мазаркін, О. Баранов	Петербурзька губ.	4
В. Маркович	Кавказ	4
М. Скалозубов	Тобольська губ.	4
Н. Тутолмін	Псковська губ.	4
Ф. Алексеєнко	Кавказ, Польща	3
Є. Ісполатов	Псковська губ.	3
Д. Сирейщиков	Московська губ.	3
І. Швецов	Нижньогородська губ.	3
І. Акінф'єв	Катеринославська губ.	2
Г. Богомазов	Донська обл., Крим	2

Продовження таблиці 2

Колектор	Місце збору	К-ть г.а.*
М. Гаркушенко	Волинська губ.	2
К. Гольде	Крим	2
В. Григор'єв	Московська губ.	2
Ф. Ільїн	Новгородська губ.	2
К. Каспарсон	Ліфляндія	2
М. Кожевнікова	Московська губ.	2
О. Колмовський	Новгородська губ.	2
М. Нікольський, Д. Кладбіщев	Курська губ.	2
Г. Стуков	Забайкалля	2
П. Сюзев	Пермська губ.	2
Ф. Теплоухов	Пермська губ.	2
В. Хмелевський	Польща	2
О. Фомін	Ліфляндія	2
П. Бондаренко	Київська губ.	1
І. Бородін	Новгородська губ.	1
М. Буссов	Київська губ.	1
О. Видрін	Томська губ.	1
Жураковський	Київська губ.	1
Карвовський	Київська губ.	1
С. Коржинський	Астраханська губ.	1
Д. Літвінов	Закаспійська обл.	1
О. Махнушкін	Київська губ.	1
Ю. Поліщук	Київська губ.	1
В. Таланов	Польща	1
Т. Траншель	Новгородська губ.	1
Я. Ткаченко	Київська губ.	1
М. Успенський	Київська губ.	1
В. Яцино	Смоленська губ.	1

*г.а. – гербарний аркуш

Як видно з таблиці, найбільша кількість зібраних рослин належить К. Купфферу (рис. 2), М. Цингеру та Г. Вестбергу. 15 дослідників зібрали по одному виду і стільки ж по два. Серед колекторів є випускники Новоросійського університету, у майбутньому видатні ботаніки: І. Я. Акінфієв та В. Ф. Хмелевський.

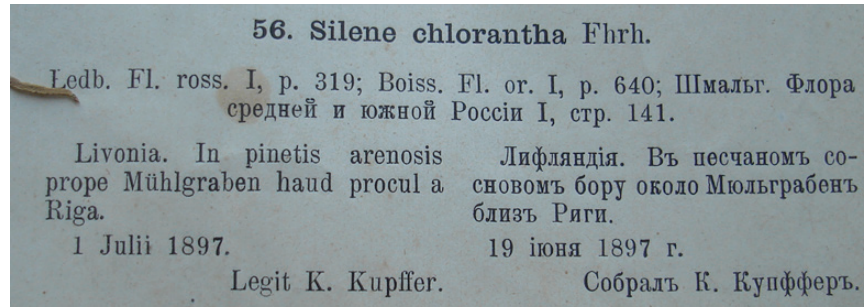

Рис. 2. Зразок етикетки зборів К. Купффера

Іван Якович Акінфієв [5] закінчив 4 курси Новоросійського університету, плідне працював вчителем у гімназіях Катеринослава і Олександрівська (сучасне Запоріжжя). Понад 40 років вивчав флору і рослинність півдня України і Кавказу (рис. 3).

Вікентій Фердинандович Хмелевський – випускник Новоросійського університету, у 1886-1887 рр. аспірант (професорський стипендіат), у подальшому доктор ботаніки у Варшавському університеті, один із засновників Російського Ботанічного товариства [5].

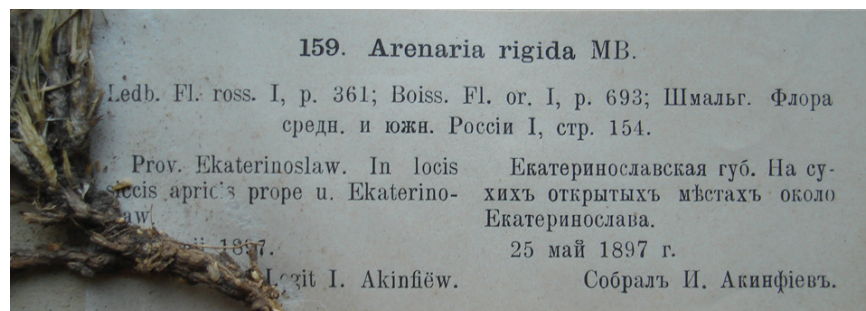

Рис. 3. Зразок етикетки зборів І. Я. Акінфієва

Серед інших гербаризаторів слід вказати ще ряд прізвищ вчених, чії збори є і в інших колекціях гербарію MSUD.

Микола Васильович Цингер (1865-1823) – син відомого дослідника флори Середньої Росії, професора математики В. Я. Цингера, який після закінчення природничого відділення фізико-математичного факультету Московського університету займався ботанічними дослідженнями під керівництвом проф. С. Г. Навашина у Київському університеті (14 г.а.) (рис. 4).

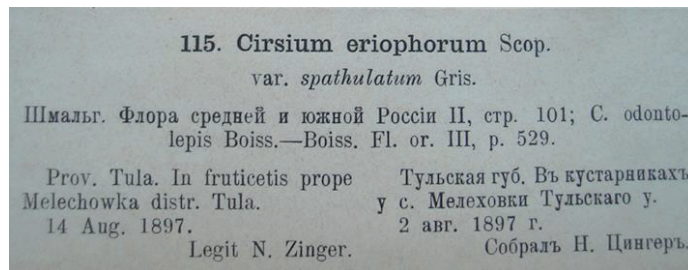

Рис. 4. Гербарний аркуш та етикетка М. В. Цингера

Фрідріх Олександр (Федір Олександрович) Бузе (1821-1898) – ботанік з Балтики. Разом із Е. Буасье надрукував «Перелік рослин, зібраних у поїздки по Закавказзю і Персії». На його честь названі *Buhsia* Bunge (Capparaceae) та *Tulipa buhseana* Boiss. (Liliaceae). Він описав *Cyclamen elegans* Boiss. et Buhse та *Oxytropis szovitsii* Boiss. et Buhse (6 г.а.).

Федір Олександрович Теплоухов (1845-1905) – натураліст, лісовод, що вивчав флору Алтаю (1868), а з 1872 р. працював лісником у Ільїнському маєтку графа Строганова. Саме тут він знайшов два види фіалок, які назвав на честь свого улюбленого вчителя Вількома – *Viola Willkommii* та *V. mauritii* Terplouchow (рис. 5).

Нума Августович Десулаві (1860-1933) – ботанік, педагог, сподвижник відомого мандрівника К. А. Арсеньєва. Народився у Швейцарії, закінчив педагогічний факультет у Нефшательі. Працював наставником у російській родині у Петербургу, потім 20 років викладав у Орловському і ще 18 років – у Хабаровському кадетському корпусі. Під час роботи у Орловській губернії захопився гербаризацією і протягом 10 років влітку збирав рослини у 10 пунктах Головного Кавказького хребта. З 1895 р. був співпрацівником Гербарію російської флори (передав 6 тисяч аркушів зборів з Орловської губернії та стільки ж з Далекого Сходу). Перебуваючи у Маньчжурії, гербаризував рослини у Північному Китаї та Кореї. Його збори зберігаються у Ботанічному саду Петербургу, Лісному інституті, Юр'ївському університеті, гербарії КНР (Китай). Його ім'ям названо декілька видів рослин (7 г.а.).

Олексій Миколайович Петунніков (1842-1919) – ботанік, публіцист, громадський діяч. Вчився у Петропавлівській німецькій школі та 2-й Московській гімназії, де його захопив до ботаніки М. М. Кауфман. У 1860-1864 рр. був студентом фізико-математичного факультету Московського університету, закінчив кафедру ботаніки. У 1866 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Мета-

морфоз клітинної стінки». Наступне десятиріччя працював у різних гімназіях, Костянтинівському межовому інституті, Олександрівському військовому училищі. Приймав активну участь у журналістиці, співпрацював із газетою «Російський літопис». Далі завідував бульварами у Московській міській управі, очолював водопровідну комісію тощо. З 1888 р. знову присвятив себе ботаніці, досліджував флору Московської області та друкував отримані матеріали. Його ім'ям Д. І. Литвинов назвав *Amygdalus petunnikovi* Litv., *Astragalus petunnikovi*, *Calligonum petunnikovi*, *Carex petunnikovi*. (5 г.а.).

Федір Микитович Алексеєнко (1882- 6.II.1904) – флорист-систематик і мандрівник, дослідник флори Кавказу і Середньої Азії. Закінчив Санкт-Петербурзький лісний інститут. У 1897-1903 рр. мандрував Кавказом, вивчав його флору, зібрав понад 15 тисяч зразків рослин, які приніс у подарунок Академії. За це був нагороджений Почесною ювілейною медаллю імені К. М. Бера. У 1901 р. здійснив подорож до Середньої Азії, досліджував флору Паміру, Ваханського хребта, Шугнану та області Дарваз, зібрав 4 тисячі гербарних зразків. У 1903 р. під час експедиції до Персії зібрав 1100 екз. Крім того, він підготував цінні гербарії Катеринославської та Таврійської губерній (3 г.а.).

Карл Леонтійович Гольде (Golde) (23.II.1835 – 16.XII. 1908) – фармацевт, збирач рослин. Після закінчення Медико-хірургічної академії працював аптекарським помічником і провізором. У 1882 р. в Московському університеті захистив дисертацію на ступінь магістра фармації. Працював у військовому відомстві, управляв аптеками і аптекарськими магазинами в Астрахані, Умані, Житомирі, Омську, Варшаві. Після виходу у відставку в 1889-1899 р. жив у Петербургу, потім переїхав до Ялти, де протягом декількох років був головою Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького клубу. Особистий гербарій зберігається у БНі. Його ім'ям названо один з видів осок (2 г.а.).

Дмитро Іванович Літвінов (1854-1929) – ботанік, флорист і ботаніко-географ. Закінчив 1-у Московську гімназію і технічне училище із званням механіка-будівельника. У 1898 р., захопившись ботанікою, кинув посаду викладача технічного училища і став ученим зберігачем, а пізніше старшим ботаніком Ботанічного музею Петербурзької АН, де працював до кінця життя. Він активно подорожував, був першовідкривачем (разом із В. Я. Цингером) ботанічного феномену «Галичья гора». Висунув гіпотезу про реліктове походження соснових лісів на крейдяних горах у Росії. Був автором багатьох найменувань ботанічних таксонів (1 г.а.) (рис. 6).

Іван Парфенович Бородін (18(30).I.1847 – 5.III.1930) – ботанік, популяризатор науки, зачинатель російського природоохоронного руху, один із засновників Російського Ботанічного товариства у 1915 р. та його незмінний президент до кінця життя, автор етико-естетичного підходу у заповідній справі і охороні дикої природи, член-кореспондент фізико-математичного відділу по розділу ботаніки, ординарний академік Петербурзької АН (з 1917 р.), Академії наук СРСР (з 1925 р.). Закінчив Санкт-Петербурзький університет і з 1869 р.

Рис. 5. Ф. О. Теплохов

Рис. 6. Д. І. Литвінов

завідував кафедрою ботаніки і дендрології у С-Петербурзькому землеробському та лісному інституті. У 1886 р. Новоросійський університет одногослоно вибрав його почесним доктором ботаніки. З 1887 р. він читав лекції з ботаніки у С-Петербурзькому університеті та на Вищих Жіночих курсах. З 1902 р. директор Ботанічного музею АН. У 1917-1919 рр. – віце-президент АН Росії і директор Петроградського ботанічного саду. Неодноразово виступав з ідеєю про охорону природи, був ініціатором створення постійної природоохоронної комісії при Російському географічному товаристві й замісником її голови. Заснував прісноводну (озерну) біологічну станцію на озерах Бологому, Селігері (Бородінська біологічна станція), Кончезері. На його честь М. А. Буш назвав рід рослин *Borodinia* N. Busch (Brassicaceae) (1 г.а.) (рис. 7).

Сергій Іванович Коржинський (26.VIII.(7.IX)1861 – 18.XI.(1.XII).1900) – видатний ботанік, флорист, географ, засновник вітчизняної геоботаніки, дійсний член Петербурзької АН (1896). Вчився на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету Казанського університету. Кожен рік влітку вивчав рослини у дельті Волги, в Казанській губернії, на північному кордоні чорноземно-степової смуги. Його було обрано членом-співробітником Казанського товариства природодослідників. У 1885 р. після закінчення навчання рішенням вченої ради його залишили в університеті для підготовки до професорського звання, працював приват-доцентом. Був одним із засновників Казанської геоботанічної школи, дослідником формацій рослин, який розробив класифікацію типів ґрунтів на основі взаємообумовленості ґрунту і рослинності. У 1888-1892 рр. був професором кафедри ботаніки Томського університету, успішно поєднуючи роботу викладача із фіто топографічними дослідженнями у Сибірській, Самарській, Уфимській, Пермській і В'ятській губерніях. У 1892 р.

був запрошений до Петербургу, де його призначили головним ботаніком Імператорського Петербурзького ботанічного саду. З 1893 р. він одночасно був директором Ботанічного музею АН і професором Вищих Жіночих Курсів. Він зробив перший опис рослинності Середньої Азії, запропонував загальне ботаніко-географічне районування Росії, був засновником географо-морфологічного методу систематики рослин (1 г.а.) (рис. 8).

Рис. 7. І. П. Бородин

Рис. 8. С. І. Коржинский

Можна припустити, що проаналізовані види були зібрані і завдяки експедиціям, які щорічно в останньому десятиріччі XIX ст. організовувало Санкт-Петербурзьке товариство природодослідників, на які університет виділяв по 2500 крб. [3]. Серед прізвищ, вказаних у статті В. А. Бубирьової, знаходимо і імена деяких інших колекторів з нашого переліку, як наприклад, Вестберг – 1898 р. – Ковенська губ., Пурінг – 1899 р. – Псковська губ., Траншель – 1900 р. – Ферганська губ та ін.

Якщо розглядати зібрані види з точки зору їх географічного розповсюдження, то їх найбільшу кількість було зібрано у Лівонії, Псковській губ., Польщі, на Кавказі і у Московській губ., а на території сучасної України – у Київській губ. (табл. 3).

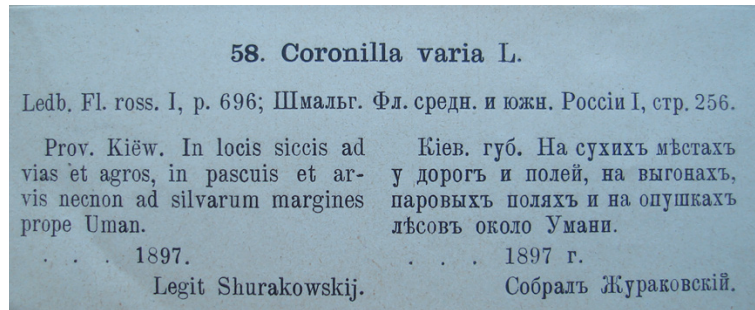
Згідно словнику Ф. Брокгауза та І. Ефрона [2], середньовічною назвою країн східного узбережжя Балтійського моря була Лівонія, яка з 1710 р. знаходилась під владою Росії і мала у своєму складі Естляндію, Лівонію та Курляндію (тобто сучасні Естонію, Литву та Латвію).

Найменше зборів з південних областей (Крим – 3, Херсонська губ. – 3) та з Сибіру: Тамбовська губ. – 2 г.а., Тобольська – 4, Томська – 1. Найбільше колекторів працювали у Київській губернії (рис. 9).

Таблиця 3

Розподіл місць збору по регіонах

Регіон, губернія, область	К-ть видів	Колектори
Астраханська	2	Петунніков, Коржинський
Донська	1	Богомазов
Забайкалля	2	Стуков
Закаспійська	1	Літвінов
Курляндія	2	Федосеєв
Курська	6	Нікольський, Кладбіщев, Ширяєвський
Ліфляндія	45	Бузе, Вестберг, Каспарсон, Купффер, Фомін
Московська	11	Григор'єв, Кожевнікова, Петунніков, Сирейщиков
Нижньгородська	4	Швецов
Новгородська	6	Бородін, Ільїн, Колмовський, Траншель
Орловська	1	Цингер
Пермська	4	Сюзев, Теплоухов
Петербурзька	4	Баранов, Мазаркін
Псковська	15	Андреев, Ісполатов, Пурінг, Тутолмін
Смоленська	1	Яцино
Тамбовська	2	Ширяєвський
Тобольська	4	Скалозубов
Томська	1	Видрін
Тульська	2	Цингер
Фінляндія	8	Шокін
Польща	13	Пурінг, Солоненко, Галанов, Хмелевський
Крим	3	Андреев, Богомазов, Гольде
Волинська	2	Гаркушенко
Катеринославська	2	Акінфієв
Київська	13	Бондаренко, Буссов, Жураковський, Карвовський, Махнушкін, Поліщук, Ракочі, Ткаченко, Успенський, Цингер
Полтавська	2	Цингер
Харківська	8	Наливайко
Херсонська	3	Федосеєв

Чернігівська	9	Ракочі, Цингер
--------------	---	----------------

Рис. 9. Зразок етикетки зборів з Київської губернії

Аналіз місцезростань рослин виявив, що у лісах та серед кущів було знайдено 43 види, на сухих схилах, насипах, кам'янистих берегах річок, озер та моря – 38 видів, на болотах – 20, на луках, у тому числі гірських, лісних, морських болотистих – 19, на піщаних місцях – 20, на полях – 8, у горах та на гірських схилах – 8, у степах і на сухих відкритих місцях – 7, на насипах і біля парканів – 5, у воді – 8 видів. Як бур'яни визначили 4 види: *Stenactis annua* Nees ad Esenbeck, *Ornithogalum fimbriatum* Willd. (вид, який зараз охороняється в Україні), *Nepeta cataria* L. і *Oxalis stricta* Jacq. Усі 5 видів род. Orchidaceae: *Cypripedium calceolus* L., *Epipactis palustris* (L.) Crantz., *Liparis loisei* Rich., *Microstylis monophyllos* Lindl., *Platanthera bifolia* Rich. зараз занесені до Червоної книги України [10], як і *Aldrovanda vesiculosa* L. та *Shivereckia podolica* Andrz. Не вказано тип місцезростання для 8 видів.

Висновки

1. Проаналізовані гербарні збори є ексикатами та мають історичну цінність.
2. Проведений аналіз рослин дозволив визначити 192 види, що належать до 159 родів, 63 родин, 4 класів, 3 відділів (за системою А. Л. Тахтаджяна).
3. Збори в основному датовані 1897 роком та охоплюють територію 18 губерній та 2-х областей Росії, а також Забайкалля, Криму, Ліфляндії та Польщі.
4. На етикетках вказані прізвища 53 колекторів, серед яких прізвища видатних вчених, а також двох випускників Новоросійського університету: І. Я. Акінфієва та В. Ф. Хмелевського.
5. Аналіз місцезростань показав широку амплітуду розповсюдження зібраних рослин, серед яких переважають сільванти та протанти (43 види). Деякі рослини, що були звичайними, змінили свій сучасний статус і зараз є рідкісними та зникаючими (род. Orchidaceae).

Стаття надійшла до редакції 20.10.17

Список використаної літератури

1. Алексеев Е. Б. Ботаническая номенклатура // Е. Б. Алексеев, И. А. Губанов, В. Н. Тихомиров – М.: Изд. Моск. университета, 1989. – 168 с.
2. Брокгауз Ф. А. Иллюстрированный энциклопедический словарь: современная версия // Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон – Москва: Эксмо, 2010. – 960 с.
3. Бубырева В. А. Гербарий и флористические исследования на кафедре ботаники Санкт-Петербургского университета (Материалы к истории) / В. А. Бубырева // Вестник СПбГУ. Серия 3. – 2013. – вып. 3. – С. 29-58.
4. Гербарії України. Index Herbariorum Ucrainicum. / Редактор-укладач Н. М. Шиян. – Київ, 2011. – 442 с.
5. Коваленко С. Г. Ботаніки і ботанічні дослідження в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (1865-2005) / С. Г. Коваленко, Т. В. Васильєва, Г. А. Швець – Одеса: Фенікс, 2005. – 104 с.
6. Коваленко С. Г. Эксикаты у колекції Й.К. Пачоського Гербарію Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (MSUD) / С. Г. Коваленко, О. Ю. Бондаренко, Т. В. Васильєва // Чорноморський ботанічний журнал. – 2013. – Том 9, № 1. – С. 6-14.
7. Потапенко Г. И. История кафедры ботаники Одесского государственного университета за 75 лет существования 1865-1940 / Г. И. Потапенко. – Одесса: Печатный дом, 2010. – 88 с.
8. Тахтаджян А. Л. Система магнолиофитов / А. Л. Тахтаджян. – Л.: Наука, 1987. – 439 с.
9. Толмачев А. И. Введение в географию растений / А. И. Толмачев. – Л.: Изд. ЛГУ, 1974. – 244 с.
10. Червона книга України / за ред. Я.П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
11. Шиян Н. М. Эксикаты та їх місце в гербарному обміні / Н. М. Шиян // Український ботанічний журнал. – 2008. – Т. 65, № 3. – С. 456-464.
12. Takhtajan A. Diversity and Classification of Flowering Plants. – New York: Columbia University Press, 1997. – 663 p.

С. Г. Коваленко, Е. Ю. Бондаренко, Т. В. Васильєва, В. В. Немерцалов

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, кафедра ботаники
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина, e-mail: tvas@ukr.net

СОКРОВИЩА ГЕРБАРИЯ ОНУ ИМЕНИ И.И. МЕЧНИКОВА (MSUD). ЭКСИКАТЫ ИЗ «FLORA ROSSICA»

Резюме

Эксикаты-серии гербарных образцов растений и грибов, тщательно определенных, которые имеют типографские этикетки, широко применялись в конце XIX-начале XX в. и в настоящее время имеют большое научное и историческое значение. Целью работы было исследование эксикат, хранящихся в гербарии ОНУ (MSUD).

Проанализированы 4 выпуска эксикат, собранных в конце XIX в. преимущественно в северных областях тогдашней России и хранящихся в гербарии Одесского национального университета имени И.И. Мечникова. Все эксикаты представлены на 195 гербарных листах, имеют номера, однако, бессистемно. Они представлены 192 видами (195 экз.), относящимися к 159 родам, 63 семействам, 4 классам, 3 отделам (по системе А.Л. Тахтаджяна). Все растения хорошо сохранились. На каждой этикетке есть русское и латинское название растения, его синонимы и наличие в монографиях П. Палласа, К. Ледебура, Э. Буасье, И. Шмальгаузена, место и время сбора, фамилия коллектора. На основе систематического анализа выделены ведущие семейства: Poaceae, Sурегасеае, Asteraceae, Brassicaceae, Caryophyllaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Hyacinthaceae, Orchidaceae, Ranunculaceae, а также наиболее крупные роды Carex (11 в.), Saxifraga (4 в.), Astragalus, Trifolium, Gentiana, Dentaria (по 3 в.). Растения были собраны преимущественно в 1897 г. Из 53 коллекторов больше всего сборов

принадлежит К. Купфферу, Н. Цингеру, Г. Вестбергу. Есть сборы и выпускников Новороссийского университета: И. Акинфиева и В. Хмелевского, а также других известных исследователей: И. Бородин, Д. Литвинова, С. Коржинского, К. Гольде, Ф. Теплоухова, Ф. Алексеенко, Н. Десулави, А. Петунникова. Наибольшее количество образцов собрано в Лифляндии, Псковской губернии, Польше, на Кавказе, а в Украине – в Киевской губернии в лесах, а также на склонах и берегах водоемов. Из указанных тогда как сорняки видов, *Ornithogalum fimbriatum* Willd. сейчас внесен в Красную книгу Украины, как и 5 видов сем. Orchidaceae: *Cypripedium calceolus* L., *Epipactis palustris* (L.) Crantz., *Liparis loiselii* Rich., *Microstylis monophyllos* Lindl., *Platanthera bifolia* Rich.

Ключевые слова: гербарии; эксикаты; анализ; коллекторы; местообитания

S. G. Kovalenko, O. Yu. Bondarenko, T. V. Vasylieva, V. V. Nemertsalov
Odesa National Mechnykov University, Department of Botany
2, Dvoryanska str., Odesa 65082, Ukraine, e-mail: tvas@ukr.net

TREASURES OF MECHNYKOV ONU HERBARIUM (MSUD). EXSICCATES FROM “FLORA ROSSICA”

Abstract

Introduction. Exsiccates are the series of herbarium samples of plants and mushrooms, which were carefully identified, with typographical labels, used in the end of XIX – in the beginning of XX cent., and now having big scientific and historical importance. **The aim** of the work was to investigate exsiccates stored in Herbarium ONU (MSUD).

Results. 4 parts of exsiccates, which were collected in the end of the XIX century in the northern parts of that time Russia, stored now in Herbarium of Odessa Mechnykov National University (MSUD) were analyzed. All exsiccates are presented on 195 herbarium sheets, have numbers but unsystematically. They are represented by 192 species from 159 genera, 63 families, 4 classes and 3 phyla (by Takhtajan system). All plants are well preserved. There is the Latin and Russian name of the plant on each label, its synonyms and presence in monographies by P. Pallas, K. Ledebure, E. Boisse, I. Shmalhausen, the place and time of collecting, the name of collector. Basing on systematical analysis leader families were chosen Poaceae, Cyperaceae, Asteraceae, Brassicaceae, Caryophyllaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Hyacinthaceae, Orchidaceae, Ranunculaceae, and the largest genus: *Carex* (11 sp.), *Saxifraga* (4 sp.), *Astragalus*, *Trifolium*, *Gentiana*, *Dentaria* (3 sp.). Plants were mainly collected in 1897. Of 53 collectors most plants were collected by K. Kupffer, N. Tzinger, G. Vestberg. There are specimens collected by Novorussian university graduating students: I. Akinfiev and V. Chmelevsky and also other famous investigators: I. Borodin, D. Litvinov, S. Korzinskyi, K. Golde, F. Buhse, F. Teplouchov, F. Alexeenko, N. Desulavi, A. Petunnikov. The greatest quantity of plants were gathered in Liflandia, Pskov district, Poland, Caucasus and in Ukraine – in Kyiv district in forests and on the slopes and beaches of reservoirs. One of 4 species indicated then as weeds, *Ornithogalum fimbriatum* Willd., now is in Ukrainian Red Book, as well as 5 species from Orchidaceae: *Cypripedium calceolus* L., *Epipactis palustris* (L.) Crantz., *Liparis loiselii* Rich., *Microstylis monophyllos* Lindl., *Platanthera bifolia* Rich.

Conclusion. Exsiccates, that were analyzed, are interesting for description of the region floras, may be valuable for understanding the changes of some plant species status in historical development and also for obtaining additional information about scientists, who were collectors of exsiccates.

Key words: herbarium; exsiccates; analysis; collectors; habitats

References

1. Alekseev E. B., Gubanov I. A., Tichomirov V. N. (1989) Botanical nomenclature [Botanicheskaya nomenklatura]. M.: Izd. Mosk. universiteta, 168 p.
2. Brokgaus F. A., Efron I. A. (2010) Illustrated encyclopedic dictionary: modern version. [Illyustrirovannyiy entsiklopedicheskiy slovar: sovremennaya versiya], Moskva: Eksmo, 960 p.
3. Bubyreva V. A. (2013) "Gerbarium and floristically investigations on botanical chair of Sanct-Petersburg university (Materials to history)" ["Gerbariy i floristicheskie issledovaniya na kafedre botaniki Sankt-Peterburgskogo universiteta (Materialy k istorii)"] Vestnik SPbGU. Seriya 3, v. 3, pp. 29-58.
4. Shyyan N. M. (2011) Gerbarii Ukrainy. Index Herbariorum Ucrainicum [Herbariyi Ukrainy. Index Herbariorum Ucrainicum], Kyiv, 442 p.
5. Kovalenko S. G., Vasylyeva T. V., Shvets G. A. (2005) Botanists and botanical investigations in Odesa Mechnikov National University (1865-2005) [Botaniki i botanichni doslidzhennya v Odeskomu natsionalnomu universiteti im. I. I. Mechnikova (1865-2005)]. Odesa: Feniks, 104 p.
6. Kovalenko S. G., Bondarenko O. Yu., Vasylyeva T. V. (2013). Exicates in Y. K. Pacoskyii collection in Gerbarium of Odesa Mechnikov national university (MSUD) [Eksykaty u kolektsiyi Y.K. Pachos'koho Herbariyu Odes'koho natsional'noho universytetu imeni I.I. Mechnykova (MSUD)], Chornomors'kyi botanichnyy zhurnal, 9, N 1., P. 6-14.
7. Potapenko G. I. (2010) The history of the botany department of Odessa state university in 75 years of existence (1865–1940) [Istoria kafedry botaniki Odesskogo gosudarstvennogo universiteta za 75 let suschestvovaniya (1865–1940)], Odessa: Pechatnyi dom, 88 p.
8. Takhtadjan A. L. (1987) System of Magnoliophyta [Systema mahnohyfytov], L.: Nauka, 1987. 439 p.
9. Tolmachev A. I. (1974) Introduction to geography of plants [Vvedenye v heohrafiyu rastenyy]. L.: Yzd. LHU, 244 p.
10. Red Book of Ukraine. (2009) [Chervona knyha Ukrainy], ed. Ya. P. Didukh. K.: Global consulting, 900 p.
11. Shyyan N. M. (2008) Exicates and their place in gerbarium' exchange [Eksykaty ta yikh mistse v herbarnomu obmini] Ukrainian botanical journal., Ser.3, N 3, pp.456-464.
12. Takhtajan A. (1997) Diversity and Classification of Flowering Plants. New York: Columbia University Press, 1997. 663 p.